

**İbrâhim b. Sa'd (183/799) ve Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'As ve'l-Meğâzî Rivayetinin
Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yansıması***

Ibrahim b. Sa'd (183/799) and *Kitâb Al-Mubtada' va'l-Mab'as va'l-Maghâzî* Narration's Reflections on
Ahmad b. Hanbal's Al-Musnad

Ramazan Topal

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
R. A. Dr., Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Theology, Department of Islamic History
Hatay / Turkey
ramazantopal_31@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-4236-4289

Makale Bilgisi / Article Information

*Bu makale "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan Siyer Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlen-dirilmesi (Medine Dönemi)" (Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2022) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This article is produced from doctoral thesis named "Determining and evaluating the sirah narrati-ves in Ahmad b. Hanbal's al-Musnad (Medina Period)" (Marmara University SBE, İstanbul 2022).

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 8 Mart 2022 / **Date Received:** 8 March 2022

Kabul Tarihi: 24 Nisan 2022 / **Date Accepted:** 24 April 2022

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2022 / **Date Published:** 30 June 2022

Yayın Sezonu: Haziran 2022 / **Pub Date Season:** June 2022

Atıf: Topal, Ramazan. "İbrâhim b. Sa'd (183/799) ve Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'As ve'l-Meğâzî Rivayetinin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yansıması". *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022), 68-92.

Citation: Topal, Ramazan. "Ibrahim b. Sa'd (183/799) and *Kitâb Al-Mubtada' va'l-Mab'as va'l-Maghâzî* Narration's Reflections on Ahmad b. Hanbal's Al-Musnad". *Journal of Academic Sirah* 6 (June 2022), 68-92.

<https://doi.org/10.47169/samer.1084798>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ramazan Topla).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ramazan Topal).

Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License CC BY-Nc 4.0.

Öz

İbn İshâk'ın *Sîret*'i siyer alanında yazılan en önemli kitaplardan biridir. İbn İshâk'ın güvenilir bir muhaddis ve müverrih olması daha sonraki tarihlerde İslâmî ilimlerde yazılan eserlerde birçok rivayetinin yer almasında etkili olan unsurlardandır. Ayrıca bunda, onun güvenilir kabul edilen talebelerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri İbrâhim b. Sa'd'dır. İbrâhim b. Sa'd sadece İbn İshâk'ın rivayetlerinin bir ravisi değildir. Ayrıca İbn İshâk'ın *Sîret*'inin meşhur nüshalarından birine sahiptir. İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret*'in ilk nüshasına sahip olduğu söylenmektedir. Bu husus, *Sîret*'i ondan sonra dinleyen Seleme b. Fazl ve Bekkâî gibi ravilerin nüshaları arasındaki farklılıkların tespiti ve *Sîret*'in geçirdiği aşamaların ortaya çıkarılması açısından mühimdir. Bu da İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasının tespiti veya inşası ile mümkündür. İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshası günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber başta siyer ve hadis kaynaklarındaki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli siyer rivayetlerinin tespitiyle bu nüsha hakkında önemli bilgiler elde edilebilir. Mutâ' Tarâbişî'ye göre İbrâhim b. Sa'd'ın nüshası birçok âlimin eserinde erimiştir. Bununla beraber bu âlimlerden Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasından geniş bir şekilde faydalandığı tespit edilmiştir. Bu ve benzeri öne çıkan hususlar sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senediyle naklettiği rivayetlerin önemi artmakta ve bunların tespiti önem kazanmaktadır. Bu makalede ilk olarak kısaca İbrâhim b. Sa'd'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve vefatı hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshasında bulunduğu düşünülen siyer rivayetleri tespit edilmiştir. Tespit edilen rivayetler günümüze ulaşan *Sîret* nüshalarıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca *Sîret* nüshalarında tespit edilemeyen rivayetler hadis kaynaklarında bulunuyorsa, bu kaynaklardan bazıları kaydedilmiştir. Son olarak İbrâhim b. Sa'd'ın rivayetlerinin genel özellikleriyle alakalı öne çıkan hususlara dikkat çekilmiş ve bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmayla beraber *Sîret*'in İbrâhim b. Sa'd nüshasının önemli bir kısmının tespit edildiği ve çalışmanın İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasının diğer kaynaklardaki parçalarının belirlenmesiyle bu nüshanın inşasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelime: Siyer, Hadis, İbn İshâk, İbrâhim b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel.

Abstract

Ibn Ishâq's *Sîrat* is one of the most important and influential books written in the field of *sîrah*. The fact that Ibn Ishâq was considered to be a reliable muhaddis and historian. For this reason, many of his narrations were used in works written at a later date in Islamic sciences. Also, it is understood that his students, who were considered reliable, were also influential in this. One of these is Ibrahim b. Sa'd. He is not only a narrator of Ibn Ishâq's narrations, but also he had one of the famous version of Ibn Ishâq's *Sîrat*. It is said that he has the first version of *Sîrat*. This point is important in terms of determining the differences between the versions of the narrators like Salamah b. Fazl and Bakkâî and revealing the stages that *Sîrat* change or not. This is possible with the determination or construction of Ibrahim b. Sa'd's version. The version of his *Sîrat* has not survived until today. In addition to this, by determining the narrations from Ibrahim b. Sa'd > Ibn Ishâq in *sîrah* and hadith sources, important informations about this version can be obtained. According to Mutâ' al-Tarâbîshî, the version of Ibrahim b. Sa'd was dissolved in the works of many scholars. However, it has been determined that Ahmad b. Hanbal who is one of these scholars, made extensive usage of Ibrahim b. Sa'd's version in his *al-Musnad*. Due to this and similar prominent issues, the importance of the narrations that Ahmad b. Hanbal narrated from Ibrahim b. Sa'd > Ibn Ishâq is increasing and their determination is gaining importance. In this article, firstly, in short, information about Ibrahim b. Sa'd's life, scientific personality, works and death are given. Then, the *sîrah* narrations, which are thought to be found in Ibrahim b. Sa'd's *Sîrat* version in Ahmad b. Hanbal's *al-Musnad*, have been determined. The determined narrations were compared with the versions of *Sîrat* that have survived to until today. In addition, if the narrations, which could not be detected in *Sîrat* versions, are found in hadith sources, some of these sources are recorded. Finally, attention was drawn to the prominent points related to the general characteristics of Ibrahim b. Sa'd's narrations and some evaluations were made. With this study, It is thought that a significant part of *Sîrat*'s Ibrahim b. Sa'd version has been determined and this version will contribute to the construction of this version by determining the parts of it in other sources.

Keywords: Sîrah, Hadith, Ibn Ishâq, Ibrahim b. Sa'd, Ahmad b. Hanbal.

GİRİŞ

İbn İshâk'ın (151/768) yazdığı *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî* (el- Meğâzî) adlı eser, siyer sahasının en temel kaynaklarının başında gelir. Onun bu eseri kendi döneminden itibaren şöhret kazanmış ve eseri birçok ravi nakletmiştir. İbrâhim b. Sa'd, Cerîr b. Hâzim (170/786), Yahyâ b. Saîd el-Emevî (194/810), Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî (183/799), Seleme b. Fazl (191/809), Yûnus b. Bükeyr (199/814), Muhammed b. Seleme (192/807), Abdullâh b. İdrîs (192/807-8), Ali b. Mücâhid er-Râzî (182-189?/798-804?) ve Hârûn b. Ebî İsâ eş-Şâmî (191-200?/806--915?) bunların en meşhurlarındandır.¹ Bunlardan bazıları İbn İshâk'ın *Sîret'*ini nakleden en güvenilir ravi kabul edilmiştir. Fakat bu hususta belli bir ravi üzerinde ittifak yoktur. İbn İshâk'ın *el-Meğâzî'*si hususunda en güvenilir ravi, Abdullâh b. İdrîs'e göre Bekkâî;² Cerîr b. Abdilhamîd (188/804)³ ve Ebü'l-Heysem'e (?)⁴ göre Seleme b. Fazl; Ali b. el-Medîni'ye (234/848-49) göre ise İbrâhim b. Sa'd ve Hârûn eş-Şâmî⁵ ve Ahmed b. Hanbel'e (241/855) göre İbrâhim b. Sa'd'dır.⁶

Siyer eserlerinde kendisine en fazla atıf yapılan hadis kaynaklarından biri olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde, İbn İshâk'ın *Sîret'*inin meşhur ve güvenilir ravileri arasında zikredilen İbrâhim b. Sa'd'ın siyere dair birçok rivayeti (167 rivayet) bulunmaktadır. İbrâhim b. Sa'd bunun büyük bir kısmını (121 rivayet) hocası İbn İshâk'tan rivayet etmiştir. İbrâhim b. Sa'd'ın hocasından naklettiği rivayetlerin çoğunluğunun *Sîret'*in günümüze ulaşan nüshalarında bulunması, Ahmed b. Hanbel'in İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerine ayrı bir ehemmiyet verilmesini gerektirmiştir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'tan naklettiği *Sîret'*i Ya'kûb b. İbrâhim'den (208/824) semâ yoluyla dinlemiştir.⁷ Ahmed b. Hanbel, *Sîret'*in İbrâhim b. Sa'd nüshasının rivayet hakkını elde etmekle kalmamış yukarıda işaret edildiği üzere *Müsned'*inde bu nüshadan çok sayıda rivayet nakletmiştir. Hatta *Müsned'*inde birkaç yerde İbrâhim b. Sa'd'ın bahsedilen nüshasını açıkça zikretmiştir.⁸

¹ Mutâ' Tarâbîşî, *Ruovâtü Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-meğâzî ve's-siyer ve sâiri'l-merviyyât* (Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Fikr - Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1414), 57-58.

² Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 9/489; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, ed. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 7/475. Sâlih b. Muhammed el-Hâfız (Cezerâ) da Bekkâî'yi *Sîret'*in nakleden en güvenilir ravilerden kabul etmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 9/489; Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 7/476.

³ Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371), 4/169; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 11/307.

⁴ Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 2/16.

⁵ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî Yahyâ b. Ma'in, *Ma'rifetü'r-ricâl li'l-imâm Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in*, thk. Muhammed Kâmil Kassâr, Muhammed Mutî' el-Hâfız ve Gazve Bedîr (Dimaşk: Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, 1405), 2/200.

⁶ es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'atü akvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelihî* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417), 1/28.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/267; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-'Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 65/23; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 31/556.

⁸ Mesela bk. Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 24/283; 25/452.

İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshasının talebelerinin münderecatına dâhil olduğu ve nüshanın Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*, Buhârî'nin eserleri ve sünen tarzı eserlerde kullanıldığı ifade edilmektedir.⁹ Bu nüshayı Ya'kûb b. İbrâhim'den dinleyen Ubeydullah b. Sa'd'ın (260/874) rivayeti bir süre tedavülde kalmasına¹⁰ rağmen İbrâhim b. Sa'd'ın söz konusu nüshasını günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*in bu nüshadan çok sayıda rivayet nakletmesi ve siyer ile diğer hadis kaynaklarında İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli birçok siyer rivayetinin bulunması, İbrâhim b. Sa'd nüshasının günümüze ulaşmasa bile önemli bir oranda yeniden inşa edilebileceğini göstermekte ve böylece İbn İshâk'ın nüshaları arasındaki değişimin daha rahat anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İbn İshâk'ın ravileri üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan ve bu alandaki araştırmalara yön veren Mutâ' Tarâbîşî, İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshası hakkında birçok tespit ve değerlendirme yapmıştır. Onun tespit ve değerlendirmeleri genellikle, İbrâhim b. Sa'd nüshasının ve bu nüshadan doğan fûrû' nüshaların genel ve karakteristik özellikleri üzerine bina edilmiştir.¹¹ İbrâhim b. Sa'd ve ondan nakilde bulunanların siyere dair rivayetlerinin tamamı tespit edilerek içeriğe yönelik kapsamlı bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu husustaki eksikliğin farkında olan Tarâbîşî, İbrâhim b. Sa'd'ın nüshası ve bundan türeyen nüshaların inşası için bazı tekliflerde bulunmaktadır.¹² Dolayısıyla bu çalışmada *Müsned'*de kullanılan İbn *Sîret'*inin İbrâhim b. Sa'd nüshasının rivayetleri tespit edilmiş, sonrasında bu rivayetler günümüze ulaşan *Sîret* nüshalarıyla mukayese edilmiştir. Böylece Tarâbîşî'nin öncü olduğu bu husus devam ettirilerek İbn İshâk'ın *Sîret'*inin İbrâhim b. Sa'd nüshasının tespiti ve öneminin anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu makalede öncelikle Ahmed b. Hanbel'in önemli hocalarından biri olan İbrâhim b. Sa'd'ın kısaca hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve vefatı hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında İbn İshâk'ın *Sîret'*inin İbrâhim b. Sa'd rivayetinin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*ine ne ölçüde yansıdığı ve *Müsned'*deki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında bulunup bulunmadığına dair bazı tespitler yapılmıştır. Ayrıca bu rivayetlerin öne çıkan özellikleri hususlarında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. HAYATI

1.1. İsmi ve Nesebi

⁹ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 74-75.

¹⁰ Bk. Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Ziyâeddin el-Makdisî, *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfız Ziyâeddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız (Dübey: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1419), 57; Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 90.

¹¹ Bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 66-104.

¹² Bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 77-78, 87-88, 93, 97.

İsmi İbrâhim b. Sa'd b. İbrâhim b. Abdurrahmân b. Avf ve künyesi Ebû İshâk'tır.¹³ Aşere-i mübeşşereden olan Abdurrahman b. Avf'ın soyundan gelir. el-Kuraşî, ez-Zührî, el-Avfî ve el-Medenî nisbeleriyle anılmaktadır.¹⁴

1.2. Doğumu, Ailesi ve Yetiştirilmesi

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den (290/903) gelen rivayete göre 108/727 yılında doğmuştur.¹⁵ Şaban¹⁶ 107/725-26 senesinde doğan Süfyân b. Uyeyne'den (198/914)¹⁷ bir yaş küçük olduğu belirtilmektedir.¹⁸

Hadiste sika bir ravi olarak kabul edilen babası Sa'd b. İbrâhim, Medine'de kadılık yapmış¹⁹ ve 127/744 senesinde 72 yaşındayken orada vefat etmiştir.²⁰ Annesinin adı Emetürrahmân olup Kureyş'in Âmir b. Lüey koluna mensuptur.²¹ İshâk, Muhammed, İsmâil, Sevde ve Âmine adlarında kardeşleri vardır.²²

Koyu tenli olduğu zikredilen İbrâhim b. Sa'd,²³ küçükken babasının kendisine sarık sardığını ve çevresindeki çocukların da aynı şekilde sarıklı olduklarını ifade etmektedir.²⁴ Babası Sa'd b. İbrâhim'in onun yetiştirilmesine önem verdiği²⁵ ve oğlunu akrabaları olan Zührî'nin (124/742) gözetimine verdiği belirtilmektedir.²⁶ Hayatının büyük bir bölümünü Medine'de geçiren İbrâhim b. Sa'd'ın bu süre içerisinde Medine'de sarhoş birisine rastlamadığını belirtmesine²⁷ bakılırsa dinî açıdan daha düzgün bir ortamda yaşadığı çıkarılabilir. Zehebî *Târîh*'inde İbrâhim b. Sa'd'ın babası gibi Medine'de kadılık yaptığını ifade etmektedir.²⁸ Bu bilgilerin dışında kaynaklarda İbrâhim b. Sa'd'ın hayatı, ilmî seyahatleri ve nasıl yetiştiği hakkında kayda değer bilgiler tespit edilememiştir.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kismü'l-mütemmim li-tâbi'i ehli'l-Medîne ve min ba'dihim*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1408), 456.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, ed. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Dekken: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, ts.), 1/288; Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/305.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/603; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2/93.

¹⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, ed. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Dekken: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1393), 6/403.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388), 5/497; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/94.

¹⁸ Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/306.

¹⁹ Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/605.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kismü'l-mütemmim*, 204-205.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kismü'l-mütemmim*, 204, 456.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kismü'l-mütemmim*, 204.

²³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424), 4/796. Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/605.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kismü'l-mütemmim*, 205.

²⁵ Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/306.

²⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Dekken: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325), 1/123. Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/603-604; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2/92; Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/305.

²⁷ es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'at*, 1/27.

²⁸ Zehebî, *Târîh*, 4/796.

İbrâhim b. Sa'd'ın Ya'kûb, Sa'd, Muhammed ve İsmâil adlarında çocukları bulunmaktadır. Sa'd, Muhammed ve İsmâil'in annelerinin ümmü veled olduğu kaydedilir.²⁹ İbrâhim b. Sa'd, vefatından bir veya birkaç sene önce³⁰ ailesiyle beraber Bağdat'a geldi ve ölümüne kadar burada yaşadı.³¹ Kendisine Beytûlmâl'in idaresi verildi.³² Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in (170-193/786-809) ona iyi davrandığı nakledilmektedir.³³

1.3. Hocaları

Babası Sa'd b. İbrâhim, Zührî, Şu'be b. Haccâc (160/766), Sâlih b. Keysân el-Medenî (140/757), İbn İshâk, Muhammed b. Abdillâh b. Müslim ez-Zührî (157/773-74) ve Hişâm b. Urve (146/763) kendisinden rivayet naklettiği önemli hocalarındandır.³⁴

1.4. Talebeleri

Talebeleri arasında oğulları Ya'kûb b. İbrâhim ve Sa'd b. İbrâhim (201/816-17), Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî (204/819), Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî (219/834), Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk (228/843), Nûh b. Yezîd el-Müeddib (211-220 arası/826-835?), Leys b. Sa'd'ın kâtibi Ebû Sâlih Abdullâh b. Sâlih el-Mısırî (222/837), Abdurrahmân b. Mehdî (198/813-14), Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî (221/836), Abdüssamed b. Abdilvâris (207/822-23), Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî (217/832), Ebû'n-Nadr Hâşim b. Kâsım (207/823), Vekî b. Cerrâh (197/812) ve Yezîd b. Hârûn (206/821) gibi âlimler yer almaktadır.³⁵

2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

İbrâhim b. Sa'd'ın hadis, fıkıh ve siyerde önemli bir yetkinliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Muhaddis olan İbrâhim b. Sa'd³⁶ hadiste "sikatün hucetün,³⁷ sika,³⁸ leyse bihi be's³⁹" gibi vasıflarla anılmaktadır. Hadis rivayetinde titiz olduğu kaydedilen İbrâhim b. Sa'd'ın⁴⁰ yaşadığı dönemde Medine'de en fazla hadis bilenlerden biri olduğu belirtilmektedir.⁴¹ İbrâhim b. Sa'd'ın çok hadis rivayet muhaddislerden olmasının İbn İshâk'tan da çok sayıda rivayet nakletmesinde etkili

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kısmü'l-mütemmim*, 456.

³⁰ Mesela bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/606; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/93.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/322.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kısmü'l-mütemmim*, 457; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/322; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/603; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/93; Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/306.

³³ Mesela bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/606.

³⁴ Detaylı bilgi için bk. Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/88-89.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/89-90.

³⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417), 10/44.

³⁷ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Ahmed Âdil Abdülmevcûd vd. (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 1/401; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/91.

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/322; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikri mezâbihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 1/201; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/102; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/401; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/90-92.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/102; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/401; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/91.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kısmü'l-mütemmim*, 457.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/605; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 2/92.

olduğunu söylenmektedir.⁴² Bağdat'a yerleştikten sonra Hüseyim b. Beşir (183/799) ile beraber dönemin hadis otoritelerinden biri olarak kabul edilmekteydi.⁴³

Kadılık yapması,⁴⁴ fikhî ahkâm konusunda İbn İshâk'tan 17.000 civarında rivayet naklettiğinin kaydedilmesi,⁴⁵ İbrâhim b. Sa'd'ın fıkıh alanına vukûfiyetini ve bu alandaki bilgi birikiminin seviyesini göstermektedir. Yukarıda zikredilen 17.000 rivayet hakkında Zehebî, bu rakama farklı tarihlerle ulaşıldığını, bu rivayetlerin metinleri esas alındığında bu rakamın onda birine ulaşamayacağını ifade etmektedir.⁴⁶ Ayrıca onun bazı fetvalarından dolayı tenkit edildiği kaydedilmektedir. Mesela İbrâhim b. Sa'd ud ile şarkı söylemeye cevaz vermişti. Bundan dolayı da döneminde eleştirildiği söylenmektedir. Zehebî (748/1348) onun hakkındaki tenkitlerin sebebinin bu husus olduğuna işaret etmektedir.⁴⁷

Tarâbişî, Belâzürî'nin (279/892-93) Bedir'de Ümeyye b. Halef'in öldürülmesi ile alakalı hadisin başında İbrâhim b. Sa'd'ı, Vâkîdî (207/823) gibi meşhur siyer âlimi ile beraber zikretmesi⁴⁸ ve *Ensâb*'ındaki siyer kısmında birçok habere "İbrâhim b. Sa'd rivayet etti"⁴⁹ ve temrîz siğasıyla "İbrâhim b. Sa'd'dan nakledildi/حدثت عن ابراهيم بن سعد" diye başlamasını⁵⁰ delil olarak onun bir siyer kaynağı/âlimi kabul edilmesinin mümkün olduğuna işaret etmektedir.⁵¹ Ayrıca Belâzürî'nin İbrâhim b. Sa'd'ı "el-Meğâzî sahibi/صاحب المغازي" şeklindeki bir ibareyle bu sahada eser sahibi olduğunu belirtmesi, İbrâhim b. Sa'd'ın siyer âlimlerinden olduğu görüşünü desteklemektedir.⁵² İbrâhim b. Sa'd yukarıda işaret edildiği üzere meşhur siyer âlimi İbn İshâk'ın talebelerinden olup ondan çok sayıda rivayet nakletmesi de onun bu alandaki bilgisinin genişliğini göstermektedir. İbrâhim b. Sa'd, hocasının *Sîret*'ini rivayet eden ravilerdendir.⁵³ Onun bu ravilerin ilk tabakasının en önde geleni olduğu⁵⁴ ve İbrâhim b. Sa'd gibi güvenilir bir muhaddisin rivayeti vasıtasıyla İbn İshâk'ın hadisleri ve *Meğâzî*'sinin şöhret ve yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir.⁵⁵ Belâzürî'nin ona nispet ettiği siyer eseri de büyük bir ihtimalle *Sîret*'in nüshasıdır. Bununla beraber İbrâhim b. Sa'd'ın aşağıda geleceği üzere bu nüshaya yaptığı ilaveler dikkate alındığında Belâzürî'nin zikrettiği *el-Meğâzî* adlı eserin ona nispet edilmesi mümkündür. Çünkü bu durum, ilk siyer ravi ve müelliflerinin genel özelliğidir.⁵⁶ Mesela İbn Hişâm (218/833), İbn İshâk'ın Bekkâî nüshasını nakletmekle yetinmemekte;

⁴² Ayrıca bk. Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 70, 72.

⁴³ Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/307.

⁴⁴ Bk. Zehebî, *Târîh*, 7/496; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşki Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 1/34.

⁴⁵ Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/605; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2/92.

⁴⁶ Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 7/39-40.

⁴⁷ Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/306.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 1/191.

⁴⁹ Mesela bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/290, 466.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 1/477, 540, 545, 572.

⁵¹ Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 68-69.

⁵² Belâzürî, *Ensâb*, 10/45.

⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/270.

⁵⁴ Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 68.

⁵⁵ Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 71.

⁵⁶ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 116, 469.

ayrıca ilavelerde yapmakta;⁵⁷ bazen tenkit⁵⁸ ve tercih⁵⁹ gibi çeşitli tasarruflarda bulunmaktadır. İbn Hişâm'ın bu tür tasarrufları onun müellif olarak anılmasına vesile olmuştur. Buna binaen İbrâhim b. Sa'd, İslâm tarihçiliği dönemlerinden biri olarak ifade edilen klasik nakil dönemi⁶⁰ müelliflerinden kabul edilebilir.

3. ESERLERİ

Kaynaklarda İbrâhim b. Sa'd'ın eserleri olduğu zikredilmektedir.⁶¹ Bu eserlerin de talebesi Ahmed b. Hanbel'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel bir soru üzerine İbrâhim b. Sa'd'a nispet edilen bir rivayeti bu kitaplardan aramış; kitaplarda ilgili rivayeti bulamayınca rivayetin aslının olmadığını ifade etmiştir.⁶² Eserlerinden *Nüshatü İbrâhîm b. Sa'd ez-Zühri* adında bir hadis cüzü günümüze ulaşmıştır.⁶³ Bu nüshayı İbrâhim b. Sa'd'dan Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih el-Mısri nakletmektedir.⁶⁴

4. VEFATI

İbrâhim b. Sa'd'ın vefat tarihi ile alakalı farklı görüşlerin bulunduğu zikredilmektedir. Ali b. el-Medinî, İbn Sa'd (230/845), Halife b. Hayyât (240/854-55),⁶⁵ Muhammed b. Abbâd el-Mekkî (235/849), Belâzürî⁶⁶ ve İbn Ebî Hayseme (279/892-93) gibi âlimler İbrâhim b. Sa'd'ın 183/799 senesinde vefat ettiğini belirtirler. Zehebî'ye göre doğru olan bu görüştür.⁶⁷

Saîd b. 'Ufeyr ve Ebû Hassân ez-Ziyâdî vefat tarihini 184 ve yaşını 75 olarak vermektedir. Ayrıca Saîd b. 'Ufeyr, İbrâhim b. Sa'd'ın bu yılda yani 184 senesinde Irak'a (yani Bağdat'a) geldiğini ifade eder.⁶⁸ Ebû Mervân el-Usmânî ise İbrâhim b. Sa'd'dan 185 senesinde rivayet aldığını ve onun bundan sonra vefat ettiğini iddia etmektedir.⁶⁹ Ebû Mûsâ Muhammed b. Müsennâ ise vefat tarihini 182 veya 183 olarak vermektedir. İbn Sa'd, İbrâhim b. Sa'd'ın Bâbüttîn Mezarlığına gömüldüğünü kaydeder.⁷⁰

⁵⁷ Mesela bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısri İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi (Kahire: Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/5, 6, 7, 8, 10, 53, 111.

⁵⁸ Mesela bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/4, 169, 372.

⁵⁹ Mesela bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/51, 52, 116.

⁶⁰ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 116.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/343.

⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/399; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1/123.

⁶³ M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî el-mücelledü'l-evvel el-cüz'ü'l-evvel fi 'ulûmi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. (Medine: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411), 177. Ayrıca bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres ev tecrîdü 'esânîdî'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-'eczâi'l-mensûra*, thk. Muhammed Şekkûr el-Meyâdînî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418), 296.

⁶⁴ Abdülvehhâb b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-'Abdî el-İbn Mende el-İsbahânî, *el-Fevâ'id*, thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemî' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 2/81.

⁶⁵ Bk. Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr (Dâru'l-Fikr, 1414), 612.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 10/45.

⁶⁷ Bk. Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/307.

⁶⁸ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/606.

⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2/93; Zehebî, *A'lâm (Risâle)*, 8/307; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1/122.

⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/322; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/607.

5. KİTÂBÜ'L-MÜBTEDE' VE'L-MEB'AS VE'L-MEĞÂZÎ RİVAYETİNİN AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İNE YANSIMASI

İbn İshâk'ın *Sîret'i*, tam olarak günümüze ulaşmış değildir. Yûnus b. Bükeyr'in nüshasının önemli bir kısmı ile Muhammed b. Seleme'nin nüshasının küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır.⁷¹ Ayrıca Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî'nin rivayeti de İbn Hişâm'ın bazı tasarruflarıyla beraber büyük oranda günümüze ulaşmıştır denilebilir.⁷² Seleme b. Fazl'ın rivayetinin büyük bir kısmı da bilhassa Taberî'nin (310/923) *Târîh'i* vasıtasıyla günümüze ulaşabilmiştir. Taberî'nin *Târîh'i*ndeki Seleme b. Fazl rivayeti *el-Meğâzî*'nin mübtede'⁷³ ve hulefâ'⁷⁴ kısmını da içermektedir.

Ahmed b. Hanbel *Müsned'*indeki nakillerinde genelde *el-Meğâzî*'nin İbrâhim b. Sa'd rivayetini tercih etmektedir.⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasını çoğunlukla Ya'kûb b. İbrâhim aracılığıyla ve nadiren de Sa'd b. İbrâhim⁷⁶ ve Nûh b. Yezîd b. Seyyâr vasıtasıyla⁷⁷ kullanmaktadır. Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî'nin *el-Meğâzî* rivayetinden haberdar olan Ahmed b. Hanbel,⁷⁸ Yezîd b. Hârûn'un (206/821) *el-Meğâzî* rivayeti hakkında da bilgi sahibidir.⁷⁹ Tabii ki zikredilen bu nüshalar haricindeki nüshalardan da muhtemelen haberdardır.⁸⁰ Zira Ahmed b. Hanbel'in İbn İshâk'a ulaşan senedlerinde genellikle *el-Meğâzî*'nin nüsha ravileri bulunmaktadır. Seleme b. Fazl,⁸¹ Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (182/798),⁸² Yahyâ b. Saîd el-Emevî,⁸³ Hammâd b. Seleme (167/784),⁸⁴ Cerîr

⁷¹ Bu eksik iki nüsha birlikte Muhammed Hamîdullah tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk el-müsemmâtü bi-Kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*, thk. Muhammed Hamîdullah (Konya: Hibaş Yayınları, 1401).

⁷² M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî el-müccelledü'l-evvel el-cüz'ü's-sânî et-tedvînü't-târîhî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. (Medine: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411), 89.

⁷³ Mesela bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk ve sîlatü tarihi't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1387), 1/11, 34, 35, 44, 86, 93, 95, 104, 107, 120, 11-112, 122, 126-127, 139-141.

⁷⁴ Mesela bk. Taberî, *Târîh*, 3/255-256, 259-260, 279, 288-291, 405-406, 417-418, 433, 571-572, 575-579.

⁷⁵ Mesela bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/29; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 24/421; es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'at*, 1/28; 3/236.

⁷⁶ Sa'd b. İbrâhim'in *Müsned* naklettiği İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin konusu siyer ile alakalı değildir. Bilakis bunların konuları boşanma, baskı altında köle azadı ve boşamanın hükmü ile zihâr ve bunun kefaretidir. Bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/215; 43/378; 45/300-302.

⁷⁷ Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 97-98 Krş. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/437; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 30/63; Zehebî, *Târîh*, 5/716.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422), 2/331.

⁷⁹ es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'at*, 3/236.

⁸⁰ Mesela Ahmed b. Hanbel'in Yezîd b. Ebî Habîb'de İbn İshâk'ın *el-Meğâzî*'sinin bir nüshası olduğunu haber vermesi buna misal olarak verilebilir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/151.

⁸¹ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/366.

⁸² Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/407.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/408-409.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/203-204.

b. Hâzîm,⁸⁵ Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Adî (194/810),⁸⁶ Ya'lâ b. 'Ubeyd et-Tanâfisî (209/825),⁸⁷ Abde b. Süleymân (188/804)⁸⁸ ve Abdullah b. İdrîs⁸⁹ bunlardandır.

İbrâhim b. Sa'd, yukarıda işaret edildiği üzere İbn İshâk'ın *Sîret'*inin meşhur ravilerinden olup⁹⁰ eseri Medine'de dinlemiş⁹¹ ve böylece onun ilk nüshasına sahip olmuştur.⁹² İbrâhim b. Sa'd, hocası İbn İshâk'ın *Sîret'*ini birtakım değişiklikler yaparak üç defa yeniden yazdığını, hocasının kendisini buna şahit tuttuğunu ve bu üç ayrı nüshayı da hocasından dinlediğini belirtmektedir.⁹³ Semâ yoluyla *Sîret'*in rivayet hakkına sahip olan İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshasında siyer rivayetleri haricinde ahkâma dair rivayetler de bulunduğu söylenmektedir.⁹⁴ Ayrıca Ali b. el-Medînî, İbn İshâk'ın *Sîret'*inin nüshaları arasında İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasının Hârûn eş-Şâmî ile beraber en sahih ve sağlam olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Ahmed b. Hanbel de İbn İshâk'ın rivayetleri hususunda İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasına güvenmektedir.⁹⁶ Zira Ahmed b. Hanbel'e göre İbn İshâk tedlîs yapardı. Fakat İbrâhim b. Sa'd'ın kitabındaki İbn İshâk rivayetlerinde, müellifin tedlîs yapıp yapmadığı net bir şekilde anlaşılırdı. Bu kitapta İbn İshâk, semâ'ı olan rivayetleri "haddesenî/hadithi", semâ'ı olmayan rivayetleri "kâle/كأله" diyerek açıkça ifade etmektedir. Yezîd b. Hârûn'un ise kitabında, bu tür rivayetlerde aynı hassasiyeti göstermediği anlaşılmaktadır.⁹⁷ Tarâbîşî, İbrâhim b. Sa'd'ın meğâzî rivayetlerini İbn İshâk ve aynı zamanda İbn İshâk'ın hocaları olan İbn Şihâb ez-Zührî, Sa'd b. İbrâhim ez-Zührî ve Sâlih b. Keysân el-Medenî'den naklettiğini, Sâlih b. Keysân'ın rivayetlerinin büyük bir kısmının da İbn Şihâb ez-Zührî'den geldiğini zikrederek İbrâhim b. Sa'd'ın bu nüshasına, diğer nüshalardan ayırt edilmesi için "Nüshatü'z-Zühriyyîn/Zühriilerin Nüshası" adını vermektedir.⁹⁸ Bu aynı zamanda İbrâhim b. Sa'd'ın Meğâzî nüshasına, İbn İshâk'ın rivayetleri dışında bu ravilerin rivayetlerini eklemesi, onun nüsha üzerindeki tasarruflarını göstermektedir. Ayrıca İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasında siyer, tarih ve fikhî hükümlerle alakalı rivayetlerin birbirinden ayrılamayacak derecede karıştığı söylenmektedir.⁹⁹

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/193.

⁸⁶ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/76-77.

⁸⁷ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/481.

⁸⁸ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/391.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/219.

⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/270; en-Nedîm, *el-Fihrist*, 121.

⁹¹ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 72.

⁹² Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 25.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/436; es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'at*, 3/237.

⁹⁴ Tarâbîşî, bu durumun normal karşılanması gerektiğini düşünmektedir. Zira siyer olayları esnasında müslenin yasaklanması, ehli eşeklerin etlerinin yasaklanması gibi hükümler gelmiştir. Buradaki ilk örnek, Uhud Gazvesi'nde Hz. Hamza'nın şehadetini konu edinen rivayetlerde, ikincisi de Hayber Gazvesi'ni anlatan rivayetlerde yer almaktadır. Buna benzer birçok misal bulunmaktadır. Bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 73.

⁹⁵ Yahyâ b. Ma'in, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 2/200.

⁹⁶ es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nûrî vd., *Mevsû'at*, 1/28.

⁹⁷ Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Min kelâmi Ahmed b. Hanbel fi 'İleli'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmurâî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1409), 34.

⁹⁸ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 73-74.

⁹⁹ Bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 75.

Oğulları Ya'kûb ve Sa'd, babaları İbrâhim b. Sa'd'dan İbn İshâk'ın Sîret'ini semâ' yoluyla almışlardır.¹⁰⁰ Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk¹⁰¹ da İbrâhim b. Sa'd'ın bu nüshasını dinlemiştir.¹⁰² Tarâbîşî'nin tespitlerine göre İbrâhim b. Sa'd'ın birçok ravisi olmasına rağmen bu ravilerin rivayetleri kendi eserleri ve başka kaynaklarda dağılmış ve dolayısıyla ellerindeki nüshalar zamanla erimiştir. Fakat İbrâhim b. Sa'd'ın oğlu Ya'kûb ve Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk'ın nüshası bir süre daha tedavülde kalmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Verrâk'ın nüshası sadece siyer konularını kapsamakta ve nüshaya el-Verrâk'ın herhangi bir ilavesi bulunmamaktadır. Bundan dolayı orijinallik açısından İbrâhim b. Sa'd'ın Meğâzî nüshasına daha yakındır. Ahmed b. Muhammed el-Verrâk'ın nüshasının bir kısmı Ebû Nu'aym el-İsfâhânî'ye (430/1038) ulaşmış ve Ebû Nu'aym *Delâilü'n-Nübüvve* ve *el-Hilye'*sinde bu kısmı kullanmıştır. el-Verrâk'ın nüshası İbn Sa'd, İbn Ebî'd-Dünyâ (281/894) ve Beğavî (286/899) gibi müelliflerin eserlerinde erimiştir.¹⁰³ Mesela Taberânî (360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde Ahmed b. Muhammed el-Verrâk'ın Meğâzî sahibi olduğunu belirtmekte ve onun İbrâhim b. Sa'd'dan gelen birçok siyer rivayetini nakletmektedir.¹⁰⁴

Ya'kûb b. İbrâhim'in nüshasında, Ahmed b. Muhammed el-Verrâk'ın nüshasından farklı olarak siyer rivayetleri haricinde ahkâm rivayetlerinin yer aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Ya'kûb b. İbrâhim'in meğâzî rivayetlerine yorumlar ve farklı senedler ilave ettiği ve bundan dolayı Ya'kûb b. İbrâhim'in nüshasının muhaddisler arasında daha çok yaygınlık kazandığı kaydedilmektedir.¹⁰⁵ Bu nüshayı semâ' yoluyla Yahyâ b. Ma'in (233/848)¹⁰⁶ ve yeğeni Ubeydullah b. Sa'd b. İbrâhim b. Sa'd almıştır.¹⁰⁷ Bu nüsha Ziyâeddin el-Makdisî'nin (643/1245) zamanına kadar ulaşmıştır. Ziyâeddin el-Makdisî senedi Ubeydullah b. Sa'd'a ulaşan ve *el-Evvel min târîhi Muhammed b. İshâk* / الاول من تاريخ محمد بن اسحاق isimli bu nüshanın Şevvâl 606/1210'da icazetini aldığını belirtmektedir.¹⁰⁸ Ubeydullah b. Sa'd'ın da elindeki nüshaya ilavede bulunduğu ve nüshanın meğâzî yanında tarihî rivayetleri de içerdiği ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Ya'kûb b. İbrâhim'in nüshasının da Ahmed b. Hanbel, Züheyr b. Harb (234/849) ve Ali b. el-Medîni gibi âlimlerin eserlerinde eridiği söylenmektedir.¹¹⁰

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde Ya'kûb b. İbrâhim'in, babası İbrâhim b. Sa'd'dan naklettiği *Meğâzî'*yi kullandığını açıkça ifade etmekte olup¹¹¹ İbrâhim b. Sa'd yoluyla İbn İshâk'ın önemli bir

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/62; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 10/240; 32/310; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzîb*, 11/380-381.

¹⁰¹ el-Verrâk'ın bu eseri naklettiğine dair ayrıca bk. Yahyâ b. Ma'in, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 2/43.

¹⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/62.

¹⁰³ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 95-96.

¹⁰⁴ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415), 1/131; 11/91, 173, 221, 228, 396; 13/72; 17/36, 163; 20/292, 370; 22/346; 23/32, 191; 24/143, 296.

¹⁰⁵ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 75, 76.

¹⁰⁶ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 32/310.

¹⁰⁷ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 52, 53-54, 57, 75, 87.

¹⁰⁸ Ziyâeddin el-Makdisî, *Sebet*, 57.

¹⁰⁹ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 76, 95.

¹¹⁰ Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 87.

¹¹¹ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/452.

miktarda rivayetini nakletmektedir. Tarâbişî, *Müsned'* de kullanılan Ya'kûb b. İbrâhim nüshasının esas nüshayı; yani İbrâhim b. Sa'd nüshasını teşkil ettiğini düşünmektedir.¹¹²

Ahmed b. Hanbel, *Müsned'* de hocası İbrâhim b. Sa'd'dan doğrudan dört rivayet nakletmekte,¹¹³ bunlardan biri de İbn İshâk'tan gelmektedir.¹¹⁴ Fakat bu rivayetlerin konusu siyer ile alakalı değildir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel başta hocasının oğlu Ya'kûb b. İbrâhim olmak üzere Süleymân el-Hâşimî¹¹⁵ ve Ebû Kâmil Muzaffer b. Müdrîk (207/823)¹¹⁶ gibi birkaç hocası vasıtasıyla İbrâhim b. Sa'd'dan önemli miktarda siyer rivayeti nakletmektedir. Bu siyer rivayetlerinin büyük bir kısmı İbn İshâk'tan gelmektedir. İbrahim b. Sa'd'ın 19'u Mekke ve 148'i Medine dönemi ile alakalı olmak üzere toplam 167 rivayeti bulunmaktadır. İbrâhim b. Sa'd bu rivayetlerin 14'ü Mekke ve 107'si Medine dönemine dair olmak üzere toplam 121'ini İbn İshâk'tan nakletmektedir.¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel de İbn İshâk'ın bu rivayetlerini İbrahim b. Sa'd'dan sadece bir rivayet hariç¹¹⁸ 120 rivayeti Ya'kûb b. İbrâhim'den almıştır.¹¹⁹ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in *Sîret*'in, İbrâhim b. Sa'd rivayetinde genellikle Ya'kûb b. İbrâhim'i tercih ettiği görülmektedir.

Çalışmada *Müsned'*deki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin konuları hakkında bilgi verilirken ilgili rivayet aynı sened ve aynı metinle İbn İshâk'ın *Sîret*'i, İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'si ve Taberî'nin *Târîh* ve *Tefsîr*'inde yer alıyorsa dipnotlarda buna işaret edilmiştir. Aynı şekilde bu kaynaklarda yer almayıp diğer siyer ve hadis kaynaklarında nakledilenler ve bunların konuları hakkında da dipnotlarda bilgi verilmiştir. Dolayısıyla *Müsned'*deki bu rivayetlerin mukayesesi ve değerlendirilmesi yapılırken dipnotlarda verilen bilgiler de dikkate alınmıştır. Bu bilgilerin dipnotlarda verilmesinin sebebi *Müsned'*deki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin konuları ve değerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesidir.

Hz. Peygamber'in hayatına dair İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin konuları şunlardır: Resulullah'ın doğumu,¹²⁰ Süveybe'nin sütannelik yapması,¹²¹ nübüvvetten evvel cereyan eden bazı hâdiseler,¹²² Resûlullah'ın bi'setten evvelki haccı,¹²³ ilk Müslümanlar,¹²⁴ Resûlullah'ın Ebû Tâlib'i

¹¹² Tarâbişî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 84.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/194-195, 271; 16/435.

¹¹⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/194-195.

¹¹⁵ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/69-70.

¹¹⁶ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/431.

¹¹⁷ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/33, 263-268, 306; 4/193, 218, 221; 7/390-391; 10/284-285; 11/609-611; 23/264-266, 269-270; 25/89-96, 164-165, 452-453; 26/399-403; 27/321; 29/422; 37/373-374, 414-415, 434; 39/30-31, 41-42, 65, 140-148, 290-291; 43/380, 381; 44/100, 519-520, 557-558; 45/103-104.

¹¹⁸ Bu rivayet Nûh b. Yezîd el-Müeddîb'den gelmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/159-160.

¹¹⁹ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/263-268, 306; 25/89-96, 164-165; 39/30-31; 44/ 519-520.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/422. Krş. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398), 48; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/159. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/155.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/100. İbn İshâk'ın Hişâm b. Urve'den naklettiği bu rivayette Süveybe'nin adı açıkça zikredilmemiştir. Çünkü rivayetin başı verilerek "fezekera'l-hadis/ تذكر الحديث/ hadisi zikretti" denilmiştir. Bir önceki sayfada yer alan rivayetin farklı bir tarihteki metnin tamamına bakıldığında İbn İshâk'ın rivayetinin aynı detayı; yani Süveybe'nin Resûlullah'ı emzirdiği bilgisini içerdiği anlaşılacaktır. Hişâm b. Urve'nin bahsedilen diğer rivayeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/99.

¹²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/164-165. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 84-85; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/212.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/321. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/203-204.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/306. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 137-138. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/311-312.

İslâm'a davet etmesi,¹²⁵ Müşriklerin Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara tepkisi,¹²⁶ Habeşistan'a hicret,¹²⁷ Hz. Peygamber'in Tâif yolculuğu,¹²⁸ Abdüleşheloğullarının İslâm'a davet edilmesi,¹²⁹ Birinci Akabe Biatı,¹³⁰ İkinci Akabe Biatı,¹³¹ Medine'ye hicret,¹³² Selmân-ı Fârisî'nin müslüman olması,¹³³ Ensar kadınların Resûlullah'a biatı,¹³⁴ Medineli bir Yahudi'nin Resûlullah'ı inkârı,¹³⁵ ilk ezan,¹³⁶ Kiblenin tahvili,¹³⁷ Bedir Gazvesi,¹³⁸ Osman b. Maz'ûn'un vefatı,¹³⁹ Ka'b b. Eşref'in

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/306. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 137-138. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/311-312.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/609-611. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 229-230; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/289-290. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/332-333.

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/263-268. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 213-216; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/333-338.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/390-391. Bu rivayet İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Taberî'de de bulunmayan bu rivayeti sadece İbrâhîm b. Sa'd'ın nakletmesi dikkat çekmektedir. Burada İbn İshâk'ın *Sîret*'ini birkaç defa yenilemesi veya bu rivayeti *Sîret*'ine almaması gibi sebepler etkili olmuş olabilir. Ahmed b. Hanbel'in bu rivayetini Taberânî Abdullah b. Ahmed aracılığıyla eserinde aynı sened ve metinle nakletmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10/65.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/30-31. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/427-428. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/352-353.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/373-374, 415, 434. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/433, 454. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/356, 368.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/89-96. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/439-444. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/360-363.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/519-520. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/488.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/140-148. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 87-91, 92; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/214-221.

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/103-104. İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Bununla beraber İbn İshâk'ın bu rivayeti farklı bir tarikla İbn Sa'd'da bulunmaktadır. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/9-10.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/164-165. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 84-85; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/212.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/399-403. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/508-509. Bu konuda Zührî tarihi ile gelen rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 26/399-400) İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Bununla beraber rivayet İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde aynı senedle yer almaktadır. İbn İshâk hocası Zührî'den rivayeti naklederken "zekera/س) ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla hocasından rivayeti muteber bir yolla alamadığı anlaşılmaktadır. İbn Huzeyme'nin rivayeti için bk. Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 1/193.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/103-104. Daha önce bu rivayet hakkında bilgi verildi. İshâk'ın rivayetinin farklı bir tarihi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/9-10.

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/193; 35/9-10; 37/414-415; 39/290-291; 43/380, 381. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/638-639, 642, 647-649, 653, 666, 703; 2/320. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/456, 458, 463-465, 468-469, 638.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/284-285. Bu rivayet İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Fakat İbn Hacer bu rivayetin Yûnus b. Bükeyr'in *el-Meğâzî*'ye İbn İshâk'tan yaptığı ziyadelerden olduğunu belirtmektedir. Buna göre bu rivayetin İbn İshâk'ın *Sîret*'inin asıl nüshasında bulunmadığı; Yûnus b. Bükeyr'in *Sîret*'e sonradan dâhil ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in verdiği bilgi için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/323. Bu rivayeti İbn İshâk'tan İbrâhîm b. Sa'd haricinde Yûnus b. Bükeyr ve Muhammed b. Seleme de rivayet etmektedir. Bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-Ebû Nu'aym İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. 'Âdil Yûsuf el-'Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419), 4/2347.

öldürülmesi,¹⁴⁰ Uhud Gazvesi,¹⁴¹ Zâtürrikâ' Gazvesi,¹⁴² Benî Mustalik Gazvesi,¹⁴³ Hz. Peygamber'in Cüveyriye¹⁴⁴ ve Zeyneb bint Cahş ile evlenmesi,¹⁴⁵ Teyemmüm âyetinin indiği gazve,¹⁴⁶ Hendek Gazvesi,¹⁴⁷ Benî Kurayza Gazvesi,¹⁴⁸ kıtlık döneminde Mekke'ye yardım gönderilmesi,¹⁴⁹ Abdullah

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/221. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 318-319; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/55-57. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/490-491.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/33; 4/218; 23/264-266, 269-270; 39/41-42, 65. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 332; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/87, 90, 98, 119. Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde, Ayneyn tepesinde şehit olanlarla beraber şehit olma arzusunun dile getirdiği rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 23/269-270) İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Bununla beraber aynı rivayet *Müstedrek*'te Yûnus b. Bükeyr'den aynı metinle nakledilmektedir. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/86. Daha çok kadınların mirastaki hakları ve abdest ile alakalı rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 23/264-266) İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Bunda rivayetin ahkâm özelliğinin daha çok öne çıkmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/151-153, 270-272; 43/373-374. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/206-207, 208-209. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/558-559. Hz. Âişe'den gelen rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 43/373-374) bu senediyle ilk siyer kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla beraber bu rivayet aynı senedle İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde yer almaktadır (İbn Huzeyme, 1400, 2/303). Fakat Taberî Seleme b. Fazl yoluyla İbn İshâk > Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Abdirrahman > Urve b. Zübeyr > Ebû Hüreyre yoluyla *Müsned*'deki rivayete benzer bir muhtevada telifli bir rivayet nakledilmiştir. *Müsned*'de verilen sened: İbn İshâk > Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Abdirrahman > Urve b. Zübeyr > Hz. Aişe şeklindedir. Sahabî ravisi haricinde senedlerin aynı olması *Müsned*'deki rivayetin Taberî'deki telifli senedin içerisinde yer almış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bununla beraber rivayette Korku namazının detaylı bir şekilde ele alınması rivayetin konusunun siyerdan ziyade fıkıh ile alakalı olduğunu göstermektedir.

¹⁴³ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/341. Resûlullâh'ın bir sefere çıkacağı zaman sefer esnasında kendisine eşlik edecek hanımının belirlemek için kura çektiğine dair Hz. Âişe'den gelen rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 43/341) benzer bir sened ve aynı lafızlarla İbn Hişâm ve Taberî'de bulunmaktadır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/297; Taberî, *Târîh*, 2/611. Fakat *Müsned*'de, İbn İshâk Amre bint Abdurrahman'ın rivayetini Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den nakletmekte iken İbn Hişâm ve Taberî'deki telifli senedde Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'nin yerine Abdullah b. Ebî Bekir bulunmaktadır. *Müsned*'deki bu sened ilk dönem siyer kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte rivayet İbnü'l-A'râbî'nin *Mu'cem*'inde aynı senedle nakledilmiştir. Bk. Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, thk. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1418), 2/486.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/384-385. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 263; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/294-295. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/610.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/342. Bu rivayet bu senedle İbn İshâk'ın bu rivayeti günümüze ulaşan nüshalarında ve diğer hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/362. Hz. Âişe'nin gerdanlığını kaybettiği ve devamında gelişen olayın ardından teyemmüm âyetinin indiği zikredilen gazveye dair İbn İshâk'ın bu rivayeti (Ahmed b. Hanbel, 1421, 43/362) günümüze ulaşan nüshalarında yer almamaktadır. Bununla beraber Ali b. Mücâhid, Seleme b. Fazl ve İbrâhim b. el-Muhtâr tariki İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîne*'sinde bulunmaktadır. Hatta bu rivayette Hz. Âişe olayın Benî Mustalik'ten sonra olan bir gazvede gerçekleştiğini belirten ifadesi yer almaktadır. Aynı rivayet Seleme b. Fazl ve İbrâhim b. el-Muhtâr tariki ile Taberî'de bulunmaktadır. Bk. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde, 1399), 1/348; Taberî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 23/121.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/276-277; 38/358-359. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/218-219, 231-232. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/579-581.

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/158, 278; 43/383. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/242, 251-252. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/589.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/159-160. Mekke'de gerçekleşen kıtlık üzerine Allah Resûlünün buraya gönderdiği yardıma dair Amr b. Fağvâ'dan gelen rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 37/159-160) İbn İshâk, İbn Hişâm ve Taberî'de yer almamakla beraber aynı senedle İbn Sa'd'da bulunmaktadır. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/296. Burada İbrahim b. Sad yoluyla gelen rivayette olayın Mekke'nin fethinden sonra olduğu kaydedilmektedir. Fakat hadisenin Kureyş halkının müşrikken gerçekleştiğine dair Seleme b. Fazl tariki bulunmaktadır. Bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebû'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Mecdî Seyyid İbrahim (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 120-121; İbn Asâkir, *Târîh*,

b. Üneys Seriyyesi,¹⁵⁰ Hudeybiye Sulhu,¹⁵¹ Ğabe Gazvesi,¹⁵² Zeyneb'in Ebü'l-Âs ile tekrar evlenmesi,¹⁵³ Hayber'in fethi,¹⁵⁴ Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân'ın Resûlullâh'a kız kardeşi ile evlenme teklifi,¹⁵⁵ Umretü'l-Kazâ,¹⁵⁶ Kedîd Seriyyesi,¹⁵⁷ Amr b. Âs ve Hâlid b. Velîd'in müslüman

45/424; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, ed. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 3/180.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/440-442. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/619-620. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/156-157.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/193; 21/141; 37/290-291; 38/122; 44/557-558. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/320. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/638. Hudeybiye Umresi sırasında Ebû Katâde el-Ensârî'nin başında bulunan bir birlik Kudeyd'de avlandılar. Fakat birlikte ihramlı olanlar da vardı. Avlanan hayvanın etini yeme hususunda ihtilaf çıktı. Bu durumu da Hz. Peygamber'e arz ettiler. Burada kısaca değinilen olaya dair Ebû Katâde el-Ensârî'den bu iki rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 37/290-291) bu senedle hem İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında hem de ilk dönem hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivayetlerin muhtevasının fıkıhla alakalı olması bunda etkili olmuş olabilir. İbrâhim b. Sa'd'dan bu tarz rivayetlerin gelmesi, İbrâhim b. Sa'd'ın ahkâm ile alakalı İbn İshâk rivayetlerinin nüshasında yer alması görüşü bir nevi desteklenmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyareti esnasında kabir ziyareti, hayvan etinin üç günden sonra yenmesinin yasaklanması ve bazı kaplarda nebîz içilmesinin yasaklanmasına dair bazı açıklamalarla alakalı Enes b. Mâlik ve Büreyde b. Husayb'dan gelen rivayetler (Ahmed b. Hanbel, 1421, 21/141; 38/122) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Bunun sebebi rivayetlerin konularının daha çok fıkıh ile alakalı olması, olabilir. Ahmed b. Hanbel'in rivayeti için ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvezullah b. Muhammed vd. (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415), 5/147-148. İbrâhim b. Sa'd'ın bu konuya dair naklettiği rivayetler arasında İbn İshâk'ın Muhammed b. Münkedir'den naklettiği bir rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 44/557-558) İbn İshâk ve İbn Hişâm'da tespit edilememiştir. Rivayetin muhtevası kadınlarla beyat şartları ve bilhassa Hz. Peygamber'in onlarla musafaha yapmaması üzerine yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı bu rivayet siyer kitaplarına alınmamış olabilir. Bununla beraber rivayeti İbn Sa'd, Mâlik b. Enes > Muhammed b. Münkedir... senediyle neredeyse aynı metni vererek nakletmektedir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/5.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/212. Korku namazının nasıl kılındığı anlatılan bu rivayet İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında yer almamaktadır. Fakat Nesâî'de bulunmaktadır. Bk. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1406), "Salâtü'l-havf", 7 (3/170). *Müsned*'deki rivayette korku namazının nerede ve ne zaman kılındığına değinilmemektedir.

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/195; 43/381. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/653, 658-659. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/468-469, 472.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/251; 23/338-339; 24/198, 283-284, 323-324; 26/19-20; 39/283-284; 45/108-109. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/328-329, 331, 333-336, 342-343, 355, 357. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/113; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 82; Taberî, *Târîh*, 3/10-11, 13.

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/100. Bu rivayet İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında ve ilk hadis kaynaklarında bu senedle tespit edilememiştir. Allah Resûlü ile evlenen Ümmü Habîbe'nin kız kardeşini Hz. Peygamber'e eş adayı olarak teklif etmesini rivayetin ana konusudur. Dolayısıyla rivayetteki esas konu fıkıhla alakalıdır.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/223. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/372. Ayrıca bk. Halife b. Hayyât, *Târîh*, 86; Taberî, *Târîh*, 3/24-25.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/169-171. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/609-611. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/27-28.

olması,¹⁵⁸ Mûte Savaşı,¹⁵⁹ Batn-ı İdam Seriyyesi,¹⁶⁰ Mekke'nin fethi,¹⁶¹ Huneyn Gazvesi,¹⁶² Ci'râne'de Huneyn ganimetlerinin taksimi,¹⁶³ Übey b. Ka'b'ın Belî ve 'Uzre gibi Kudâa kabilelerine zekât âmili

-
- ¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/312-315. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276-278. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/29-31.
- ¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/382; 45/25-26. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/380-381. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/40.
- ¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/559; 39/306-307. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/627-628. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/384-386, 385-386; Taberî, *Târîh*, 3/35-36.
- ¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/316; 4/194, 222; 11/596; 24/133-134; 26/300-301; 29/410; 44/517-519. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/132; 2/399-400, 405-406, 415-416. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/49-50; a.mlf., *Câmiu'l-Beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 8/287. İbn Abbâs'tan gelen rivayette Mekke'nin fethine Ramazan ayında çıkıldığı ve Kedîd'de Hz. Peygamber'in orucunu açarak Müslümanlara oruçlarını bozabileceklerine dair rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 4/194) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında ve ilk dönem hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ahmed b. Hanbel'in bu rivayetine İbn Kesîr eserinde yer vermiştir. Bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1408), 4/328. Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içerisinde namaz kılıp kılmadığına dair İbrâhim b. Sa'd'ın bu rivayeti (Ahmed b. Hanbel, 1421, 3/316) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat rivayetin Abdü'lâ es-Sâmî tarihini İbn Huzeyme ve Taberânî nakleder. Bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4/330; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 18/270. Rivayetin muhtevasının fıkıh ağırlıklı olması, siyer kaynaklarında nakledilmemesine sebep olmuş olabilir. Mekke'nin fethinden sonra kıyamete kadar burada savaşın ve kan akıtılmasının yasaklandığına dair İbrâhim b. Sa'd'ın bu iki rivayeti (Ahmed b. Hanbel, 1421, 24/133-134; 29/410) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında yer almamaktadır. Bununla beraber Tahâvî ve Taberânî bu iki rivayeti aynı senedle nakleder. Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415), 4/160-161; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 20/292.
- ¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/274-275; 23/273-275; 25/114-115; 28/207, 209; 34/558-559; 37/293-294; 39/306-307. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/445; 2/331-332, 448-449, 490, 627-628. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/385-386; Taberî, *Târîh*, 3/76, 88. Huneyn Gazvesi sırasında ordu bir yerde konakladı. Develer etraftaki çalılıklarda otlaması için serbest bırakıldı. Develerin üzerinde kırmızı renkli desenler bulunan elbiseler vardı. Hz. Peygamber bu elbiselerden hoşlanmadığını kinayeli bir şekilde ifade etti. Kısaca burada değinilen bu olaya dair İbrâhim b. Sa'd'ın bu rivayeti (Ahmed b. Hanbel, 1421, 25/114-115) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında ve ilk dönem hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Fakat farklı senedlerle bu rivayetin lafızlarıyla hemen hemen aynı olan rivayetler nakledilmektedir. Mesela bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/203.
- ¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/612-616; 18/253-255. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/488-490, 496-497, 498-500. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/86-87, 92, 93-94.

olarak gönderilmesi,¹⁶⁴ Tebük Gazvesi,¹⁶⁵ Dûmetülcendel Seriyyesi,¹⁶⁶ Ümmü Külsûm'ün vefatı,¹⁶⁷ Abdullah b. Übey'in ölümü,¹⁶⁸ Benî Sa'd b. Bekir heyeti,¹⁶⁹ Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilmesi,¹⁷⁰

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/201-202. Zekât mallarının vasıfları ve Übey b. Ka'b'ın bu hususla alakalı yaşadığı bir olaya dair İbrâhim b. Sa'd'ın rivayeti, ilk siyer kaynaklarında yer almamaktadır. Fakat bu rivayet hadis kitaplarında İbn İshâk'ın birçok *Sîret* ravileri tarafından nakledilmektedir. Bu rivayet aynı senedle Ebû Dâvûd'da nakledilmektedir. Bk. Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Saydâ - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Zekât", 4 (2/104). Yûnus b. Bükeyr tariki için bk. İbn Asâkir, *Târîh*, 43/321-322. Cerîr b. Hâzim tariki için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/203.

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/473-474. Bu rivayet İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat Fesevî *el-Ma'rife*'sinde Abdullah b. Nümeyr tarikini nakleder. Hadis kaynaklarında rivayetin birçok tariki nakledilir. Rivayetin Tebük Gazvesine dair olmasına rağmen konusunun diyet ile alakalı olması, rivayetin hadis kaynaklarında nakledilmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Fesevî'nin rivayeti için bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ' 'Umerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 1/337. Abdürrahîm b. Süleyman tariki için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411), 2/385. Ahmed b. Hâlid el-Vehbî tariki için bk. Tahâvî, *Şerh*, 3/331. Yûnus b. Bükeyr tariki için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhain*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 3/479.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/145. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/526. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/109.

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/106. İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında İbrâhim b. Sa'd'ın bu rivayeti tespit edilememiştir. Fakat rivayet aynı senedle Taberânî ve Beyhakî'de yer almaktadır. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 25/29; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 4/10.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/254-255. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/552. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/408-409.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/118, 209-211. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/573-575. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/124-125.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/337; 25/320-321; 45/318-320. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/603. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/149; 11/582-583. İbrâhim b. Sa'd'ın bir rivayetinin (Ahmed b. Hanbel, 1421, 25/320-321) son kısmı (yani: من أدى عليا فقد آذاني / Kim Ali'ye eziyet ederse bana eziyet etmiştir) Taberî'de yer almaktadır. Ayrıca Abdurrahman b. Miğrâ tarikini Fesevî, Yûnus b. Bükeyr tarikini Beyhakî nakletmektedir. Bk. Fesevî, *el-Ma'rife*, 1/329-330; Taberî, *Târîh*, 11/582-583; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve marifetü alvâli sâhibi'ş-şerî'a*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405), 5/394. Bu rivayet İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat hadis kaynaklarında farklı senedlerle nakledilmektedir. Mesela bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 24/368-369, 372, 376. Ayrıca Fâtıma bint Kays'ın Ebû Amr b. Hafis b. Muğîre'den boşanıp Üsâme b. Zeyd ile evlenmesi sürecini içeren iki rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 45/318-320) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat hadis kaynaklarında farklı senedlerle nakledilmektedir. Mesela bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 24/368-369, 372, 376.

İbrâhim'in vefatı,¹⁷¹ Veda Haccı,¹⁷² Resûlullah'ın hastalığı ve vefatıdır.¹⁷³ Bunların dışında Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdilmuttalib'in kızı Ümmü Habîb ile evlenme düşüncesi,¹⁷⁴ hanımları arasında gerçekleşen bir problem¹⁷⁵ ve bazı müezzinleri¹⁷⁶ gibi siyerle dolaylı olarak alakalı konular hakkında da Müsned'de İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetler bulunmaktadır.

Müsned'deki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerinde Hz. Peygamber'in Hilfû'l-Fudûl'a katılması, ilk vahiy, Hz. Peygamber'in peygamberliğini ilanı, Hz. Ömer ve Hz. Hamza'nın müslüman olması, Hz. Hatice ve Ebû Tâlib'in vefatı, Hâşimoğullarına boykot uygulanması, İsrâ ve Mi'rac, Mescid-i Nebevî'nin İnşası, Medine Vesîkası, Muâhât, Benî Kaynukâ' Gazvesi, Rec' Vakası, Benî Nadîr Gazvesi, İfk Hâdisesi, Taif Muhasarası ve Üsâme b. Zeyd'in Suriye tarafına gönderilmesi için bir ordu teşkil edilmesi gibi önemli olaylar hakkında bilgi yer almamaktadır. Bunlar haricindeki siyer olaylarının çoğu hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Müsned'de kıtlık döneminde Mekke'ye yardım gönderilmesi¹⁷⁷ ve Kedîd Seriyesi¹⁷⁸ konularında İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'tan naklettiği rivayetler, bu iki konuda tek kaynak

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/330. Krş. İbn İshâk, *Sîret*, 270.

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/192; 10/281; 18/337; 25/320-321; 43/365-366; 44/212. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/601-602, 603. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 3/148, 149. Hz. Peygamber'in umreye dair bir uygulaması ile alakalı bir rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 4/192) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat İbn Ebî Zâide tariki Ebû Dâvûd'da yer almaktadır. Rivayetin muhtevası ahkâm ağırlıklıdır. Bk. Ebû Dâvûd, "Menâsik", 79 (2/204). Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerh*, 6/213-215; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/20. Veda Haccı'nda bir kadının bir sorununa dair Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 44/212) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat bu rivayet Taberânî'de farklı bir tarikle nakledilmektedir. Rivayetin muhtevası ahkâm ağırlıklıdır. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 23/249, 377. Hac menâsiki ile alakalı İbn Ömer'den gelen bir rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 10/281) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Ebû Dâvûd'da aynı sened ve lafızlarla nakledilir. Bk. Ebû Dâvûd, "Cihâd", 177 (3/91).

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/212-213; 2/174; 4/186-187, 209; 23/366-367; 25/376-377; 31/203; 36/89; 43/331-332, 367-369, 369-370, 371. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/642, 651-652, 654-655, 662, 663, 664-665. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/548, 562, 568, 569, 577; Taberî, *Târîh*, 3/188, 196, 199, 211-212, 213, 214-215. İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in vefatında buluş çağına henüz ermiş bir çocuk olduğuna dair rivayet (Ahmed b. Hanbel, 1421, 4/209) İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. *Müstedrek*'te İbn İshâk'ın farklı bir şeyhinden aynı rivayeti benzer lafızlarla naklettiği tespit edilmiştir. Bk. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/614.

¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/440-441. Ya'kûb b. İbrâhim'in naklettiği bu rivayet aynı senedle Züheyr b. Harb > Ya'kûb b. İbrâhim rivayetiyle Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde yer almaktadır. Bk. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Ebû Ya'lâ Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404), 12/502. Rivayetin Yûnus b. Bükeyr tarikini Taberânî nakletmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 25/92.

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/144-145. İbn İshâk'ın Humeyd et-Tavîl'den naklettiği bu rivayet, ilk siyer ve hadis kaynaklarında aynı senedle tespit edilememekle beraber Humeyd'in farklı rivayelerince aynı metinle nakledilmektedir. Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/72.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/492. Ya'kûb b. İbrâhim'in naklettiği bu rivayet İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında tespit edilememiştir. Fakat rivayetin hadis kaynaklarında birçok tariki bulunmaktadır. Hammâd b. Seleme ve Ahmed b. Hâlid el-Vehbî tariki için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 7/145-146. Abde b. Süleyman ve Muhammed b. Seleme tariki için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 224 (1/258).

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/159-160.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/169-171.

konumundadır. Ayrıca İbrâhim b. Sa'd'ın Selmân-ı Fârisî'nin müslüman olması,¹⁷⁹ ilk ezan,¹⁸⁰ Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in Ebü'l-Âs ile tekrar evlenmesi,¹⁸¹ Abdullah b. Üneys Seriyyesi,¹⁸² Hayber'de Abdullah b. Sehl'in Öldürülmesi,¹⁸³ Amr b. Âs ile Hâlid b. Velîd'in müslüman olması,¹⁸⁴ Batn-ı İdam Seriyyesi¹⁸⁵ ve Abdullah b. Übey'in ölümü¹⁸⁶ konularındaki rivayetleri, *Müsned*'de yer alan ilgili olayların omurgasını oluşturmaktadır.

İbrâhim b. Sa'd, senesinde İbn İshâk'ın yer almadığı siyer ile alakalı 46 rivayet daha nakletmiştir. Bunların 32'sini Zührî, 28'ini Sâlih b. Keysân,¹⁸⁷ dokuzunu Sa'd b. İbrâhim ez-Zührî¹⁸⁸ ve kalan iki rivayeti¹⁸⁹ farklı hocalarından rivayet etmiştir. *Müsned*'deki siyer rivayetleriyle alakalı bu tespit, Tarâbişî'nin İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshasına "Nüshatü'z-Zühriyyîn" adını vermesine sevk eden hususu desteklemektedir. Ayrıca Resûlullah'ın Hilfü'l-Fudûl'a katılması,¹⁹⁰ peygamberliğini ilanı¹⁹¹ ve Arap kabilelerine tebliğ yapması,¹⁹² Benî Kurayza ve Nadîr arasındaki diyet meselesi,¹⁹³ Uşeyre Gazvesi,¹⁹⁴ Ebû Râfi'nin müslüman oluşu,¹⁹⁵ Bî'rîmaüne Hâdisesi,¹⁹⁶ Necâşî'nin vefatı,¹⁹⁷ Sakîf heyeti,¹⁹⁸ Yemenlilerin Medine'ye gelmesi¹⁹⁹ ve Resûlullah'ın Cebrâil'e Kur'ân'ı iki defa arzı²⁰⁰ konularında, İbrâhim b. Sa'd'ın hocası İbn İshâk'tan herhangi bir rivayeti bulunmamaktadır. Bu konular ile alakalı rivayetler İbrâhim b. Sa'd'ın babası Sa'd b. İbrâhim, Zührî, Sâlih b. Keysân'dan gelmektedir. Bu da İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'tan naklettiği *Meğâzî* nüshasına ciddi bir miktarda ilavede bulunduğunu göstermektedir.

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/140-147.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/399-403.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/195.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/440-442.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/19-20.

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/312-315.

¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/306-307, 310.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/254-255.

¹⁸⁷ Sâlih b. Keysân'ın üç rivayeti (Ahmed b. Hanbel, 1421, 4/204; 10/287, 291) haricinde diğer rivayetleri Zührî'den gelmektedir. Sâlih b. Keysân > Zührî senedli bazı rivayetler için mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/203; 21/134-135; 23/281; 28/469-471; 30/259-260; 31/12; 42/416-418; 43/352-353. Senesinde Sâlih b. Keysân'ın yer almadığı Zührî rivayetleri için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/431; 13/307-310; 14/283; 25/13; 42/48; 43/78-79; 45/449-450.

¹⁸⁸ İbrâhim b. Sa'd'ın babası Sa'd b. İbrâhim'den (ö. 127/744) naklettiği bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/116-117; 3/69-70, 71; 41/31; 43/157, 345, 346-347; 44/11-12.

¹⁸⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/288-289; 39/311-313.

¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/288.

¹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/493.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/408-409.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/401.

¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/256-257, 367.

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/290-291.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/103-105.

¹⁹⁷ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/244.

¹⁹⁸ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/202.

¹⁹⁹ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/569-570.

²⁰⁰ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/146-147.

İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'tan naklettiği 121 rivayetin 86'sı İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında, 13'ü²⁰¹ aynı senedlerle ve 10'u²⁰² farklı tariklerle ilk dönem siyer ve hadis kaynaklarında yer almaktadır. Kalan 12 rivayet ise ilk dönem siyer ve hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.²⁰³ İbn İshâk'ın günümüze ulaşan nüshalarında bulunan 86 rivayetin dışında kalan 35 rivayetin büyük çoğunluğunun konusu daha çok fikhî meselelerle alakalıdır. Bu vakıanın, ilgili rivayetlerin *Sîret'*in nüshalarında yer almamasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar rivayetlerin muhtevasında fikhî ahkâm ağırlıkta olsa da bu rivayetlerin *Sîret'*te yer alması da muhtemeldir.²⁰⁴ Bilhassa aynı sened ve İbn İshâk'ın farklı nüsha ravileri aracılığıyla nakledilen rivayetlerinin buna göre değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Velhasıl Ahmed b. Hanbel'in İbn İshâk'ın İbrâhim b. Sa'd rivayetini nakletmede, sadece günümüzdeki nüshalarda yer alan 86 rivayet esas alındığında yaklaşık % 71 (71.074) oranında, diğer kaynaklarda aynı sened ve farklı tariklerle yer alan 23 rivayetin *Sîret'*te yer aldığı ihtimali dikkate alındığında yaklaşık % 90 (90.082) oranında başarılı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hişâm'ın *es-Sîre'*sinde İbn İshâk'ın tekrarlar dâhil 560 sened zikrettiği²⁰⁵ ve Yûnus b. Bükeyr nüshasındaki 520 paragrafın 200'nün Yûnus b. Bükeyr > İbn İshâk senediyle geldiğinin²⁰⁶ tespiti dikkate alındığında İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'tan naklettiği 121 rivayetin önemi daha iyi anlaşılacaktır.²⁰⁷ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, *Müsned'*de İbn İshâk'ın İbrâhim b. Sa'd nüshasını tamamen nakletmese de önemli bir kısmını seçerek nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'in bu nüshayı eserinde yoğun bir şekilde kullanması, *Müsned'*i en önemli siyer kaynaklarından biri haline getiren unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir.

*Müsned'*de İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk rivayetlerinin konusu sadece siyer ile sınırlı değildir. İbrâhim b. Sa'd, hocası İbn İshâk'tan Hulefâ-yı Râşidîn²⁰⁸ ve Emevîler²⁰⁹ dönemi ile alakalı rivayetler de nakletmektedir. İbn İshâk'ın Megâzî'sinin aslında "mübtede', siyer ve hulefâ" kısımlarını kapsayan umûmî bir tarih kitabı olduğu görüşü²¹⁰ esas alındığında bu dönemlere dair rivayetlerin de İbrâhim b. Sa'd'ın İbn İshâk'ın *Sîret'*inin nüshasında yer aldığı düşünülebilir. İbrâhim b. Sa'd'ın

²⁰¹ Bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/212; 7/390-391; 10/281; 21/141; 24/133-134; 26/399-400; 29/410; 37/159-160; 38/122; 43/341, 473-474; 44/440-441.

²⁰² Bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/316; 4/192; 10/284-285; 23/269-270; 24/492; 29/473-474; 35/201-202; 43/362; 44/212; 45/103-104.

²⁰³ Bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/194, 209; 19/72; 23/264-266; 25/114-115; 37/290-291; 42/342; 44/100, 557-558; 45/106, 318-320.

²⁰⁴ Mesela *Müsned'*de yer alan İbrâhim b. Sa'd'ın rivayetlerinden biri (Ahmed b. Hanbel, 1421, 23/269-270) Yûnus b. Bükeyr'in İbn İshâk nüshasını nakleden Ahmed b. Abdilcebbâr el-'Utâridî'den (ö. 272/886) gelmektedir. Bk. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 2/86. Mesela Tarâbîşî, İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasındaki İbn İshâk rivayetlerinin konusunun hem meğâzî hem de ahkâm konularını içerdiğini düşünmekte ve bunun İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshasının göze çarpan özelliklerinden biri olduğunu belirtmektedir. Bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 73.

²⁰⁵ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, 2008), 256.

²⁰⁶ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 426.

²⁰⁷ Diğer kaynaklardaki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senediyle gelen tüm rivayetler tespit edildiğinde İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* nüshası hakkında daha net bir fikre sahip olunabilir.

²⁰⁸ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/111-112; 3/225-226; 7/394; 45/587-589.

²⁰⁹ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/22-23; 12/458-459; 23/270-272; 26/300-301; 28/564-565; 29/362; 45/325-326.

²¹⁰ Mesela bk. Tarâbîşî, *Ruvâtü Muhammed b. İshâk*, 35-36, 484; Öz, *İlk Siyer Kaynakları (İSAR)*, 244.

Hulefâ-yı Râşidîn (5 rivayet) ve Emevîler (8 rivayet) ile alakalı 13 rivayetin çoğunun (11'i)²¹¹ siyer konularında olduğu gibi Ya'kûb b. İbrâhim > İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senediyle gelmesi de bu hususu desteklemektedir.

SONUÇ

Ahmed b. Hanbel, İbn İshâk'ın rivayetlerini ahkâm vb. konularda tek başına delil olarak kullanmasa da siyere dair rivayetlerin naklinde birçok *Sîret* ravisi aracılığıyla İbn İshâk'tan istifade etmekten geri durmamış; hatta bunu yaparken seçici davranmış ve İbn İshâk rivayetlerinin çoğunluğunu *Sîret*'in zaman bakımından ilk ravisi olan İbrâhim b. Sa'd vasıtasıyla *Müsned*'ine almıştır. Ahmed b. Hanbel'in eserinde İbn İshâk rivayetlerine bu derece yer vermesi, *Müsned*'i siyer yazımında kendisine atıf yapılan en önemli hadis kaynaklarından biri haline getiren etkenlerden biri olduğu düşünülmektedir.

İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli 121 rivayetin 86'sının İbn İshâk'ın *Sîret*'inin günümüze ulaşan nüshalarında yer aldığı tespit, Ahmed b. Hanbel'in ilgili rivayetlerin naklinde *Sîret*'in İbrâhim b. Sa'd nüshasını esas aldığı ve nüshaya sadık kalarak onu başarıyla naklettiğini göstermektedir. Onun bu tercihi, İbn İshâk'ın *Sîret*'inin İbrâhim b. Sa'd rivayetinin önemli bir kısmının günümüze ulaşmasına vesile olmuştur.

Yapılan araştırmanın sonucunda Tarâbişî'nin ifade ettiği üzere *Müsned*'de kullanılan nüshanın İbrâhim b. Sa'd'ın esas nüshasını oluşturduğu kanaatine varılmıştır. Bununla beraber İbrâhim b. Sa'd'ın *Sîret* rivayetinin kapsamının tam olarak tespiti ve değerlendirilmesi için diğer hadis vb. kaynaklardaki İbrâhim b. Sa'd > İbn İshâk senedli rivayetlerin tamamının belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kaynaklardaki İbrâhim b. Sa'd'ın nüshasına yaptığı ilaveleri göstermesi bakımından Zührî ve Sa'd b. İbrâhim b. Sa'd gibi hocalarından siyerle ilgili naklettiği rivayetlerin tespit edilmesi önemlidir.

²¹¹ Hz. Fâtıma'nın vefatına dair iki rivayetin biri Ebü'n-Nadr Hâşim b. Kâsım'dan (Ahmed b. Hanbel, 1421, 45/587-588), diğeri Muhammed b. Ca'fer el-Verakânî'den (ö. 228/842) (Ahmed b. Hanbel, 1421, 45/589) gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-'İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Min kelâmi Ahmed b. Hanbel fî 'İleli'l-hadîs ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmurâî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1409.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Delâilü'n-nübüvve ve marifetü ahoâli sâhibi's-şerî'a*. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. ed. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 8 Cilt. Dekken: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Saydâ - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Nu'aym İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. 'Âdil Yûsuf el-'Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419.
- Ebû Ya'lâ Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 13. Basım, 1404.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ' 'Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. Dâru'l-Fikr, 1414.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Ahmed Âdil Abdülmevcûd vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-'Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.

- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1411.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Mecdî Seyyid İbrâhîm. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres ev tecrîdü 'esânîdî'l-kütübî'l-meşhûra ve'l-'eczâi'l-mensûra*. thk. Muhammed Şekkûr el-Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Dekken: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. ed. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 9 Cilt. Dekken: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1393.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi. 2 Cilt. Kahire: Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk el-müsemmâtü bi-Kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*. thk. Muhammed Hamîdullah. Konya: Hibaş Yayınevi, 1401.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, 1408.
- İbn Mende el-İsbahânî, Abdülvehhâb b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-'Abdî el-*el-Fevâ'id*. thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemî'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-kısmü'l-mütemmim li-tâbi'î ehli'l-Medîne ve min ba'dihim*. thk. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 1408.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîne*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde, 1399.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî. *Kitâbü'l-Mu'cem*. thk. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî. 3 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikri mezâbihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzibü'l-kemâl fi esmâ'i' r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, 2008.
- es-Seyyid Ebü'l-Me'âtî en-Nürî vd. *Mevsû'atü akvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelihî*. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417.
- Sezgin, M. Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî el-mücelledü'l-evvel el-cüz'ü'l-evvel fi 'ulûmi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. Medine: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411.
- Sezgin, M. Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî el-mücelledü'l-evvel el-cüz'ü's-sânî et-tedvînü't-târîhî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. Medine: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvezullah b. Muhammed vd. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk ve silâtü tarihi't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1387.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415.
- Tarâbîşî, Mutâ'. *Ruvâtü Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-meğâzî ve's-siyer ve sâiri'l-merviyyât*. Dımaşk - Beyrut: Dâru'l-Fikr - Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1414.

- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Ma'rifetü'r-ricâl li'l-imâm Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în*. thk. Muhammed Kâmil Kassâr, Muhammed Mutî' el-Hâfız ve Gazve Bedîr. 2 Cilt. Dımaşk: Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, 1405.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. ed. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424.
- Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed. *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfız Ziyâeddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız. Dübey: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1419.